

XORIJIY TILLARNI O'RGANISHDA TALABALARNING SOTSIOLINGVISTIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH: OMILLAR VA SHAROITLAR

Dilrabo Baxronova Keldiyorovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti professori, DSc

dbaxronova@uzswlu.uz

<https://orcid.org/0000-0002-2012-7426>

Barno Jo'rayeva Nizomiddinovna

Termiz muhandislik texnologiya instituti o'qituvchisi

barnojuraeva234@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11200112>

Annotatsiya. Til ijtimoiy xarakterga ega, chunki u jamiyat taraqqiyoti, mehnat faoliyati jarayonida yuzaga keladi. Til faqat jamiyatda, odamlar orasida mavjud bo'ladigan ijtimoiy quroldir. Tilning taqdiri, uning yashashi, rivojlanishi faqat shu tilda gaplashuvchi jamiyatga bog'liq. Maqolada chet tilini o'zlashtirishda filologiya fakulteti talabalarida sotsiolingvistik kompetensiyani shakllantirish muammolari ko'rib chiqiladi, xususan ushbu kompetensiyani shakllantirish darajasining mezonlari va ko'rsatkichlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: sotsiolingvistik kompetensiya, ijtimoiy munosabatlar, kompetensiyani shakllantirish, kompetensiyani shakllantirish darajasini aniqlash mezonlari.

FORMATION OF SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE OF STUDENTS IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES: FACTORS AND CONDITIONS

Abstract. Language has a social character, because it arises in the process of social development, labor activity. Language is a social tool that exists only in society, among people. The fate of the language, its survival and development depends only on the society that speaks this language. The article examines the problems of formation of sociolinguistic competence among students of the Faculty of Philology in learning a foreign language, in particular, the criteria and indicators of the level of formation of this competence are determined.

Key words: sociolinguistic competence, social relations, competence formation, criteria for determining the level of competence formation.

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ: ФАКТОРЫ И УСЛОВИЯ

Аннотация. Язык имеет социальный характер, поскольку возникает в процессе общественного развития и трудовой деятельности. Язык – социальный инструмент, существующий только в обществе, среди людей. Судьба языка, его выживание и развитие

зависит только от общества, говорящего на этом языке. В статье рассматриваются проблемы формирования социолингвистической компетентности у студентов филологического факультета при изучении иностранного языка, в частности определяются критерии и показатели уровня сформированности этой компетенции.

Ключевые слова: социолингвистическая компетентность, социальные отношения, сформированность компетентности, критерии определения уровня сформированности компетентности.

Sotsiolingvistik kompetentsiya ta'limning ijtimoiy yo'nalishini aks ettiruvchi kommunikativ kompetentsiyaning tarkibiy qismi sifatida "til vositalari to'plamiga ega bo'lish va kontekstning ijtimoiy-madaniy va situatsion aspektlariga qarab ularni tanlash qobiliyatidir" [Zueva, 2002, 9-b]. Ijtimoiy lingvistik kompetentsiya – bu shaxsning kommunikativ harakat shartlariga mos ravishda til vositalarini tanlash qobiliyati.

Sotsiolingvistik kompetentsiya ijtimoiy-madaniy kompetentsiya bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu so'zlovchining til va nutq ijtimoiy-madaniy qoidalarni bilishini anglatadi.

Biroq, ijtimoiy-madaniy kompetentsiyadan farqli o'laroq, u ijtimoiy vaziyat, kommunikativ vazifalar, mavzular, muloqot joylari va muloqot qiluvchilarning ijtimoiy rollariga qarab ma'lum bir til vositalaridan foydalanish xususiyatlarini o'rganish va o'zlashtirishga qaratilgan bo'lsa, ijtimoiy-madaniy kompetentsiya esa notiqlarning ijtimoiy va nutqiy xulq-atvorining milliy-madaniy xususiyatlaridan to'g'ri foydalanish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Sotsiolingvistik kompetentsiyaning tarkibiy qismlari milliy-madaniy komponentli leksika, milliy-madaniy semantikaga ega bo'lgan frazeologik birliklar, og'zaki muloqot formulalari, maqollar, matallar, kinoya so'zlar va boshqalar kabi ijtimoiy mavqe, ijtimoiy-psixologik masofa va muloqot ishtirokchilari holatidagi tengsizlikni ifodalashga xizmat qiluvchi til birliklarida namoyon bo'ladigan ijtimoiy munosabatlarning turli lingvistik belgilaridir. [Zueva, 2002, 9-b].

Til jamiyatda nutqiy faoliyat uchun xizmat qiladi. Nutqiy faoliyat esa kishilarning bir-biri bilan aloqasi uchun xizmat qiladi. Nutqiy faoliyat quyidagi darajalar bilan belgilanadi:

1. Motivatsion daraja. So'zlovchi va tinglovchining bir-birini bir xil anglash darajasi.
2. Semantik daraja. Nutqiy faoliyatda ma'nosi mos va tushunarli so'zlarni tanlash darajasi.
3. Grammatik daraja. Nutqda fikrni ifodalashga mos va xos grammatik shakllarni tanlash darajasi.
4. Fonetik daraja. Nutqiy faoliyatda tovushlarni artikulyatsion to'g'ri talaffuz qilish darajasi.

Sanab oʻtilgan darajalar asosida nutqiy faoliyatning ijtimoiy tabiati taʼminlanadi.

Nutqiy harakat berilgan yoki mavjud vaziyat yoki kommunikativ kontekstga qarab turli usullarda shakllanadi: muloqot ishtirokchilari, uning yuzaaga kelish shartlari va kommunikativ harakat vositalari. Muloqotning har bir sohasi va holati ijtimoiy lingvistik kompetentsiyaning muayyan bir tarkibiy qismlarini amalga oshirishni oʻz ichiga oladi. Shu bilan birga, muloqot ishtirokchilari oʻrtasidagi turli rollar munosabatlari, ijtimoiy mavqei va ijtimoiy-psixologik masofa alohida ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, muloqot ishtirokchilarining nutq xatti-harakati turli xil biologik (fiziologik) va ijtimoiy omillarning taʼsiri bilan oldindan belgilanadi, bu aloqani ifodalashning maʼlum nutqiy va nutqiy boʻlmagan vositalarini tanlashni oʻz ichiga oladi (nutq odob-axloq qoidalari, nutqning intonatsiya parametrlari, ijtimoiy belgilangan leksika, va boshqa nutq belgilari) va maʼlum bir ijtimoiy kontekstda sotsiolektlarning nutq portretini tashkil qiladi.

Bunday sotsiolingvistik nyuanslarni bilmasdan turib, filolog talaba-yoshlarning chet tilini toʻliq oʻzlashtirishi mumkin emas.

Lingvo-uslubiy adabiyotlarda koʻrib chiqilayotgan muammoning tadqiq darajasini oʻrganar ekanmiz, ijtimoiy lingvistik kompetentsiyani shakllantirish metodologiyasining bir nechta ishlanmalari asosan nolingvistik universitetlar (jismoniy tarbiya universitetlari, texnik universitetlar, turizm va servis fakultetlari) talabalari uchun yoki oʻqitish jarayonida, asosan, ingliz tili, ogʻzaki muloqot komponentlariga asoslangan pedagogika oliy oʻquv yurtlarining til fakultetlariga moʻljallanganligi maʼlum boʻldi.

Ijtimoiy lingvistik kompetentsiyani shakllantirish metodologiyasi uning mazmuni va tarkibiy qismlarini aniqlash, baholash mezonlari va bu kompetentsiyani shakllantirish darajasi koʻrsatkichlarini ishlab chiqish, samarali shakllantirish uchun dasturiy-uslubiy taʼminot va pedagogik shart-sharoitlar yaratishni, ijtimoiy lingvistik kompetentsiyani shakllantirishning uslubiy qoidalari va modellarini ishlab chiqishni oʻz ichiga oladi.

Ijtimoiy lingvistik kompetentsiyani shakllantirish uchun uchta texnologik komponent zarur:

1. Axborot-resurs komponenti, haqiqiy didaktik materiallarga asoslangan, ularning funktsionalligi (dars mavzusiga muvofiqligi, maʼlumotlarning dolzarbligi va yangiligi, talabalarning qiziqishlariga muvofiqligi), vaziyat va muammolilik asosida tanlangan.

Talabalarning sotsiolingvistik kompetentsiyasini shakllantirish texnologiyasining axborot-resurs komponentidagi asosiy nuqta – bu haqiqiy materiallarning didaktik salohiyati. Shunday qilib, multimedia va bosma didaktik vositalarning haqiqiyliги chet tilli muhitda ijtimoiy qadriyatlar toʻgʻrisidagi bilimlarni toʻplashga va chet tilli jamiyatning ijtimoiy va madaniy voqeligini oʻz ona

vatani haqiqati bilan solishtirish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, o'quvchilarni o'rganilayotgan til faoliyatining real sharoitlariga yaqinlashtiradi, tilning mintaqaviy va ijtimoiy-madaniy jihatlariga kognitiv qiziqishni shakllantiradi.

2. Bo'lajak tarjimonlarning ijtimoiy lingvistik kompetensiyasini shakllantirish texnologiyasining interfaol komponenti "kommunikativ yo'nalganlik, interaktivlik, fanlararo aloqalarga tayanish, tarjimonlarning rivojlanishini ta'minlaydigan insonning o'zini o'zi tashkil qilish, o'zini o'zi tayyorlash va o'zini o'zi rivojlantirish qobiliyati" uslubiy texnika va shakllarni tanlashni qamrab olgan haqiqiy material bilan ishlash algoritmini o'z ichiga oladi. [Bobrikova, 2014, 15-b.].

Talabalarning ijtimoiy-lingvistik kompetensiyasini shakllantirishda haqiqiy material bilan ishlash algoritmi quyidagilardan iborat:

1) kirish bosqichi. Bu bosqichda talabalar yangi ijtimoiy belgilangan lingvistik vositalar bilan tanishadilar va ularni birlamchi qayta ishlashni amalga oshiradilar;

2) mashg'ulot bosqichi. Talabalar audiovizual materialda ijtimoiy belgili til vositalaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini kuzatadilar;

3) ijodiy bosqich. Talabalar nutqida audiovizual materialni aktuallashtirish amalga oshiriladi [Bobrikova , 2014, 17-b.].

Ijtimoiy lingvistik kompetensiyani shakllantirish samaradorligi talabalarning auditoriya, darsdan tashqari va mustaqil nazorat qilinadigan ishlarining kombinatsiyasi bilan ta'minlanadi.

3. Talabalarning ijtimoiy-lingvistik kompetensiyasini shakllantirish texnologiyasining diagnostik komponenti test, interfaol va aks ettiruvchi diagnostika materiali bilan ifodalanadi.

Shunday qilib, talabalarning ijtimoiy-lingvistik kompetensiyasini shakllantirish modeli maqsadli, mazmunli, texnologik va samarali baholash bloklar to'plamidir.

Talabalarning chet tilini o'zlashtirishda ijtimoiy-lingvistik kompetensiyasini shakllantirish o'rganilayotgan kompetensiyaning asosiy to'rtta komponenti mezonlari bilan belgilanadi:

1) lingvopragmatik: nutqning o'zaro ta'sirini tashkil qilish qobiliyati; chet tilida suhbatdoshning nutqini tushunish; o'zining kommunikativ xatti-harakatlarini va suhbatdoshning xatti-harakatlarini tartibga solish qobiliyati;

2) lingvistik: matnning uslubi va strukturaviy xususiyatlarini bilish; muayyan ijtimoiy va kommunikativ kontekstda qo'llaniladigan nutq odobi formulalariga ega bo'lish;

3) vaziyatli (ekstralingvistik): kommunikativ vaziyatga muvofiq suhbat qurish qobiliyati, kommunikativ vaziyatni hisobga olgan holda etishmayotgan ma'lumotlarni aniqlash qobiliyati; kommunikativ vaziyatga adekvat javob berish qobiliyati;

4) ijtimoiy-statusli: suhbatdoshga ijtimoiy jihatdan to'g'ri murojaat qilish usullariga ega bo'lish; o'zining ijtimoiy roli va suhbatdoshning rolini hisobga olgan holda nutq xatti-harakatlarini rejalashtirish qobiliyati; suhbatdoshning nutqining xususiyatlarini inobatga olgan holda muloqotni tashkil qilish qobiliyati [Gustomyasova , 2010].

Bo'lajak mutaxassislarining ijtimoiy lingvistik kompetentsiyasini shakllantirish darajasini aniqlash uchun quyidagi mezon va ko'rsatkichlar ajratiladi:

1. Talabalarning sotsiolingvistik kompetentsiyasining shakllanish darajasini aniqlashning motivatsion mezonini o'rganilayotgan chet tiliga ijobiy munosabatni rivojlantirish, sotsiolingvistik kompetentsiyani shakllantirish, bo'lajak mutaxassisning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish, tolerant muloqot va turli etnik guruhlar vakillari bilan o'zaro munosabat, kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish.

2. Talabalarning ijtimoiy lingvistik kompetentsiyasini shakllantirish darajasini aniqlashning kognitiv mezonini chet tilini o'rganish jarayonida olingan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z ichiga oladi.

3. Talabalarning sotsiolingvistik kompetentsiyasining shakllanish darajasini aniqlashning kommunikativ mezonini talabalarning boshqa odamlarni tushunish va idrok etish kommunikativ qobiliyatlarini, konfliktli vaziyatlardan to'g'ri chiqib ketish qobiliyatini, ishbilarmonlik muloqoti etikasi haqidagi bilimlarini tavsiflaydi .

4. Talabalarning ijtimoiy lingvistik kompetentsiyasini shakllantirish darajasini aniqlashning shaxsiy mezonini kasbiy faoliyat jarayonida turli madaniyatlar vakillari bilan muloqot qilish va o'zaro munosabatda bo'lish uchun talab qilinadigan shaxsning kasbiy va axloqiy fazilatlarini o'z ichiga oladi. [Puchkova, 2011].

N.A. Belenyuk fikricha talabalarning og'zaki nutqida yuqoridagi ko'nikmalarning shakllanishini baholash mezonlari quyidagilardir:

1. Kommunikativ vaziyatda harakat qilish qobiliyati (muloqotning ohangi, aloqa usuli, aloqa joyi, kommunikativ maqsad va istak).

2. Talabalarning nutqiy xulq-atvorining o'xshash vaziyatdagi ona tilida so'zlashuvchi nutqiy xatti-harakatlar modeliga muvofiqligi.

3. Muloqot sheriklarining kommunikativ maqsadlari va niyatlarini aniqlashning to'g'riligi.

4. Muloqot jarayonida ma'lum bir kommunikativ istakni amalga oshirish va maqsadga erishishda og'zaki muloqot formulalarining maqsadga muvofiqligini aniqlashning to'g'riligi.

5. Muayyan kommunikativ niyatlarni amalga oshiradigan nutq aloqasi formulalaridan foydalanishning maqsadga muvofiqligi, foydalanilgan leksik va grammatik vositalarning vaziyat normasi va milliy madaniy kontekstga muvofiqligi bilan belgilanadi [Beleniuk, 2008, 18-19bb].

Shakllantirish darajasini aniqlash *past-o'rta-yuqori* shkala bo'yicha beshta mezon bo'yicha amalga oshirilishi mumkin:

- 1) muloqot jarayonida chet tilida ona tilida so'zlashuvchilarning ijtimoiy qadriyatlariga hurmat bilan munosabatni o'rnatish qobiliyati;
- 2) ularning ijtimoiy-madaniy voqeligini to'g'ri talqin qilish qobiliyati;
- 3) muayyan vaziyatda til vositalarini to'g'ri tanlash qobiliyati;
- 4) vaziyatga mos xulq-atvor strategiyasini tanlash qobiliyati;
- 5) kompetensiya darajasini oshirish uchun o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyati [Bobrikova, 2014, 14-b].

Shunday qilib, chet tillarini o'qitishda talabalarning sotsiolingvistik kompetensiyasining shakllanish darajasi ularning talaffuz, umumiy leksika va frazeologik birliklar madaniy komponent, og'zaki muloqot formulalari, maqollar, matallar, kinoyali iboralar, shuningdek, turli ijtimoiy qatlamlar vakillarining nutq xususiyatlarini tan olish va ushbu vaziyat uchun nutq vaziyatining adekvat modelini tanlash uchun nutqni tahlil qilish qobiliyati darajasida nutqni ijtimoiy farqlash nuqtai nazaridan sotsiolingvistik bilimlarni o'zlashtirish chuqurligiga bog'liq.

REFERENCES

1. Bakhronova, D. K. (2020). Psycholinguistic Factors of Foreign Language Teaching To Students and Cadets (on the example of the Uzbek language). GIS Business, 15 (6), 155-161.
2. Beleniuk N.A. Формирование социолингвистической компетенции студентов младших курсов технического вуза в процессе обучения устному общению (английский язык, базовый курс): Diss .ped. f.n.- Yaroslavl, 2008. - 164 bb.
3. Bobrikova O.S. Bo'lajak tarjimonlarning sotsiolingvistik kompetensiyasini shakllantirish: diss. avtoreferat. Diss .ped. f.n.- Tula, 2014. – 25-b.
4. Zueva L.F. Формирование социолингвистической компетенции студентов вузов физической культуры: Diss . ped.f.n. - Malaxovka, 2002. - 180 b.
5. Puchkova Yu.L. Формирование социолингвистической компетенции будущих специалистов сферы туризма и сервиса в условиях высшего профессионального образования: Diss . ped.f.n.- Chita, 2011. 208- b. Elektron resurs: <http://www.dissercat.com/content/formirovanie-sotsiolingvisticheskoi-kompetentnosti-budushchikh-spetsialistov-sfery-turizma-i>.